

А. А. Радчуккандидат юридичних наук,
голова Одеського окружного адміністративного суду
ORCID ID: 0009-0004-0786-815X

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В статті досліджено нормативні засади забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні. Забезпечення прав військовослужбовців є не лише питанням справедливості, але й ключовим фактором підтримання бойового духу, ефективності армії та стабільності держави в цілому. З моменту введення військового стану виникають численні юридичні, соціальні та економічні проблеми, які потребують негайного вирішення. Військовослужбовці, які захищають державний суверенітет, мають право на належний правовий захист, забезпечення їхніх соціальних гарантій та компенсацій, що підвищить їхню мотивацію та готовність до виконання службових обов'язків.

Наявність якісної нормативно-правової бази, що регулює права військовослужбовців, є показником розвитку правової системи країни та її здатності реагувати на надзвичайні ситуації. В умовах війни особливого значення набуває питання захисту прав людини, і військовослужбовці не є винятком. Адекватне правове регулювання в умовах військового стану забезпечує не лише виконання державою своїх зобов'язань перед військовослужбовцями, але й підтримує соціальну стабільність та довіру до державних інституцій. Ефективність механізмів захисту прав військовослужбовців впливає на загальну безпеку країни. Недостатній рівень соціального захисту та правового забезпечення може призвести до деморалізації військовослужбовців, що в свою чергу негативно позначиться на обороноздатності держави. Дослідження нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні є надзвичайно актуальним та необхідним. Воно дозволить виявити проблемні аспекти, запропонувати шляхи їх вирішення та забезпечити високий рівень правового захисту для тих, хто стоїть на захисті державного суверенітету і територіальної цілісності країни.

Визначено, що забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні вимагає комплексного підходу, який включає нормативно-правове вдосконалення, посилення соціальної безпеки, розробку ефективних концепцій захисту та залучення необхідних ресурсів. Лише за умови дотримання всіх зазначених аспектів можна забезпечити належний захист прав і свобод військовослужбовців, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна.

Ключові слова: військовослужбовці, адміністративно-правове забезпечення, військовий стан, права, Збройні Сили України.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні важко переоцінити з огляду на сучасні виклики, які постають перед державою у зв'язку з агресією з боку іноземних держав та внутрішніми конфліктами. Забезпечення прав військовослужбовців є не лише питанням справедливості, але й ключовим фактором підтримання бойового духу, ефективності армії та стабільності держави в цілому. З моменту

введення військового стану виникають численні юридичні, соціальні та економічні проблеми, які потребують негайного вирішення. Військовослужбовці, які захищають державний суверенітет, мають право на належний правовий захист, забезпечення їхніх соціальних гарантій та компенсацій, що підвищить їхню мотивацію та готовність до виконання службових обов'язків. Дослідження нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні є надзвичайно акту-

альним та необхідним. Воно дозволить виявити проблемні аспекти, запропонувати шляхи їх вирішення та забезпечити високий рівень правового захисту для тих, хто стоїть на захисті державного суверенітету і територіальної цілісності країни.

Огляд останніх досліджень. В основу нашого дослідження лягли наукові дослідження таких науковців, як В. Авер'янова, О. Бандурка, Ю. Битяка, М. Беланюк, С. Беньковського, П. Богущького, В. Галуцького, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченка, С. Гончарука, О. Гущина, Є. Додіна, К. Драмаренко, О. Зайчука, В. Зеленого, Р. Калюжного, Л. Кельмана, Л. Ковалюка, А. Комзюка, В. Колпакова, Т. Коломоець, В. Котюкф, І. Коржа, В. Курило, Д. Лук'яновф, Н. Матузовф, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинського, В. Петкова, В. Погорілко, П. Рабіновича, А. Селіванова, С. Скуріхіна, М. Хавронюка, Ю. Шайгородського, М. Шульги, В. Шульгіна, І. Шопіної, В. Яценка та інших. Однак, свою увагу звертали на загальні положення адміністративного, військового права, або аналізувати більш загальні, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати нормативні засади забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні, запропонувати своє бачення з цього питання.

Виклад основних положень. Наявність якісної нормативно-правової бази, що регулює права військовослужбовців, є показником розвитку правової системи країни та її здатності реагувати на надзвичайні ситуації. В умовах війни особливого значення набуває питання захисту прав людини, і військовослужбовці не є винятком. Адекватне правове регулювання в умовах військового стану забезпечує не лише виконання державою своїх зобов'язань перед військовослужбовцями, але й підтримує соціальну стабільність та довіру до державних інституцій. Ефективність механізмів захисту прав військовослужбовців впливає на загальну безпеку країни. Недостатній рівень соціального захисту та правового забезпечення може призвести до деморалізації військовослужбовців, що в свою чергу негативно позначиться на обороноздатності держави.

У своєму звіті Уповноважений з прав людини зазначив, що упродовж року надійшло понад 5 тисяч звернень, що стосуються прав військовослужбовців, військовозобов'язаних, персоналу сектору безпеки й оборони, а також членів

їхніх родин. Переважно громадяни зверталися щодо порушення прав під час звільнення з військової служби (більш як 30% звернень); щодо виплати належного військовослужбовцям і членам їхніх родин грошового забезпечення (20%); щодо порушень під час проходження ВЛК та отримання медичних послуг, зокрема у зв'язку з призовом на військову службу (16%); щодо порушень порядку проходження служби (14%), а також під час призову на військову службу під час мобілізації (більш як 5% та у складі інших звернень). Дотримання прав і свобод громадян України у зв'язку з призовом на військову службу під час мобілізації на особливий період Наявні непоодинокі порушення права громадян на звільнення або відстрочку від призову під час мобілізації, визначеного статтею 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Ця проблематика поглибилася після внесення урядом змін до Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки продовж року до Уповноваженого [1]. Науковець Л. Малюга зазначав, що на сьогоднішній день в Україні механізм захисту прав військовослужбовців потребує адаптації до умов воєнного стану. З цією метою існує потреба у створенні та схваленні Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану. Структурно науковцем пропонується Концепцію, яка має складатись із таких частин: 1) проблеми, які потребують розв'язання. Серед таких проблем, зокрема, доцільно назвати: а) відсутність єдиної інституційної основи, в рамках якої суб'єкти, на котрих покладено обов'язок захищати права військовослужбовців, можуть обговорювати реальні та потенційні ризики для реалізації прав військовослужбовців, а також формувати пропозиції зі здійснення нормотворчих, інституційних та ін. заходів, які унеможливлуватимуть порушення прав військовослужбовців; б) недостатня юридична визначеність самозахисту, як форми захисту прав військовослужбовців; в) ускладнена доступність військовослужбовців до судового захисту їх прав у разі, коли такі службовці перебувають на фронті; г) відсутність інституту військових медіаторів, як спеціальних незалежних посередників, які можуть здійснювати процедуру посередництва та примирення у випадках порушення прав військовослужбовців та ін.; 2) мета та завдання Концепції [2].

Відповідно до ст. 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інфор-

маційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [3]. У першу чергу, державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій [4]. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Військовий обов'язок включає: підготовку громадян до військової служби; взяття громадян на військовий облік; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов (направлення) на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку. Окрім того, громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою [5]. Правовий статус військовослужбовців закріплюється в нормах національного законодавства. Правові норми, що регулюють правовий статус військовослужбовців містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили які поділяються на такі рівні: 1) конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); 2) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди); 3) законодавче регулювання (закони України); 4) регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Особливе місце займають рішення судових органів. Незалежно

від рівня та юридичної сили того чи іншого нормативно-правового акту, що закріплює положення, безпосередньо пов'язані з правовим статусом військовослужбовців, всі вони виконують одну і ту ж функцію – офіційно засвідчують визнання державою певних особливостей правового статусу військовослужбовців і в зв'язку, з цим необхідність законодавчого закріплення їх прав, а також можливих обмежень окремих прав та надання певних пільг, переваг та компенсацій, забезпечення гарантій їх реалізації, засобів юридичного захисту відносно специфічних учасників суспільних відносин, якими є військовослужбовці [6]. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України. Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7]. З моменту початку проходження служби військовослужбовці підпорядковуються статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, у якому визначені загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб бригади (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону) та її підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах. Статутом керуються всі військові частини, кораблі, управління, штаби, організації, установи і військові навчальні заклади Збройних Сил України. Обов'язки посадових осіб, не зазначені в цьому Статуті, визначаються відповідними порадами та положеннями. Дія Статуту поширюється на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України,

Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями [8]. Основним завданням є забезпечення прав і свобод військовослужбовців у рамках діючого правового режиму, особливо під час військового стану. Під час воєнного стану військовослужбовці підпадають під окремі обмеження конституційних прав і свобод, які зумовлені необхідністю належного виконання службових обов'язків, підтриманням бойової та мобілізаційної готовності військ.

Досліджуючи правові аспекти обмеження конституційних прав, науковець Б. Шамрай прийшов до висновку, що на військовослужбовців як осіб з особливим правовим статусом, крім загального законодавства, також поширюється військове законодавство, яке передбачає окремі обмеження конституційних прав і свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. Зазначені обмеження пов'язані з належним виконанням службових обов'язків, підтриманням належного рівня бойової та мобілізаційної готовності військ (сил) та стосуються, зокрема, строків проходження й умов звільнення з військової служби, а також надання військовослужбовцям відпусток та відкликання з них. Це питання потребує подальших досліджень і нормативно-правового вдосконалення шляхом закріплення на законодавчому рівні, зокрема отримання під час проходження військової служби грошової компенсації за невикористані щорічні відпустки та виплати пенсійного забезпечення особам, які за вислугою років військової служби мають право на пенсію[9]. Говорячи про правові і соціальні гарантії військовослужбовців то законодавець виокремив їх окремим законом, у якому зазначено, що соціальний захист військовослужбовців - діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом [10]. Слід зазначити, що під цей закон підпадають і особи, що прохо-

дять і альтернативну службу і військові капелани, що є певною новелою для України. Так, альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень. Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. На альтернативну службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення [11]. А, служба військового капеланства призначена для організації заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби України і членів їх сімей. Служба військового капеланства - окрема структура у складі Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України, що складається з органів управління Служби військового капеланства, військових капеланів і утворена з метою організації заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їх сімей у мирний і воєнний час[12]. На основі аналізу нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні можна зробити висновок, що правовий статус військовослужбовців закріплюється в нормах національного законодавства, які поділяються на кілька рівнів: конституційне регулювання, міжнародно-правове регулювання, законодавче регулювання та інші нормативно-правові акти. Ці обмеження стосуються строків проходження служби, умов звільнення з військової служби, надання відпусток та їх відкликання.

Висновок. Таким чином, забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні вимагає комплексного підходу, який

включає нормативно-правове вдосконалення, посилення соціальної безпеки, розробку ефективних концепцій захисту та залучення необхідних ресурсів. Лише за умови дотримання всіх зазначених аспектів можна забезпечити належний захист прав і свобод військовослужбовців, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна.

Список використаної літератури:

1. Звіт Уповноваженого з прав людини. Розділ 3. Права людини в секторі безпеки та оборони. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-3-prava-liudyny-v-sektori-bezpeky-ta-oborony>
2. Малюга Л. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. Випуск № 6. 2023. С. 150-159
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про Національну безпеку України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Про військовий обов'язок і військову службу Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
6. Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9400/19630-1?inline=1>
7. Про правовий режим воєнного стану. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
9. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(28). Том 1, 2019. С 70-73
10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
11. Про альтернативну (невійськову) службу Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>
12. Про Службу військового капеланства Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

Radchuk A.A. Normative principles of ensuring the rights of servicemen during martial law in Ukraine

The article examines the regulatory principles of ensuring the rights of military personnel during martial law in Ukraine. Ensuring the rights of servicemen is not only a matter of justice, but also a key factor in maintaining morale, the effectiveness of the army and the stability of the state as a whole. Since the introduction of martial law, numerous legal, social and economic problems have arisen that require immediate resolution. Military personnel who protect state sovereignty have the right to adequate legal protection, provision of their social guarantees and compensations, which will increase their motivation and readiness to perform official duties.

The presence of a high-quality legal framework regulating the rights of military personnel is an indicator of the development of the country's legal system and its ability to respond to emergency situations. In the conditions of war, the issue of human rights protection becomes especially important, and military personnel are no exception. Adequate legal regulation in the conditions of martial law ensures not only the state's fulfillment of its obligations to military personnel, but also supports social stability and trust in state institutions. The effectiveness of the mechanisms for the protection of the rights of military personnel affects the overall security of the country. An insufficient level of social protection and legal support can lead to the demoralization of military personnel, which in turn will negatively affect the state's defense capabilities. The study of the regulatory framework for ensuring the rights of military personnel during martial law in Ukraine is extremely relevant and necessary. It will make it possible to identify problematic aspects, propose ways to solve them and ensure a high level of legal protection for those who stand in defense of state sovereignty and territorial integrity of the country.

It was determined that ensuring the rights of servicemen during martial law in Ukraine requires a comprehensive approach, which includes regulatory and legal improvement, strengthening of social security, development of effective concepts of protection and attraction of necessary resources. Only if all the mentioned aspects are observed, it is possible to ensure proper protection of the rights and freedoms of military personnel, which is extremely important in the context of modern challenges that Ukraine is facing.

Key words: *military personnel, administrative and legal support, martial law, rights, Armed Forces of Ukraine.*